

KISWAHILI KIDATO CHA NNE
MUHULA WA KWANZA
MWAKA: 2026

Jibu mawali yote kwenye nafasi zilizoachwa

UFAHAMU

Siku moja nilikuwa hotelini kisiwani Lamu, au Amu kama wanavyokiita wenyeji na rafiki yangu tukila wali na pweza. Aliingia mzee mmoja aliyefahamika kisiwani kwa ugwiji wake wa masuala ya lugha ya Kiswahili. Nilijiwa na hamu ya kumuuliza mzee huyo aliyetopea na kubobea katika Kiswahili, jinsi neno ‘runinga’ lilivyozunguka.

“Ahh, hilo?” alishangaa kwa sauti kabla ya kuendelea, ‘kijana kaa kitako niweleze. Mswahili wa kwanza alipokiangalia kile chombo alishangaa. Kilikuwa kinaeleza na kuweka wazi mbele ya macho yake habari za ajabu. Hizi zilikuwa habari zilizotokea sehemu za mbali ambazo ni vigumu kujua zilikotokea. Ni kitu kama uvumi hivi, huku kwetu tunasema ‘rununu’ basi ule si wa kusikia bali ni wa kuona; yaani kwa macho ambayo zamani yaliitwa maninga. Basi ikawa rununu ya maninga; mwishowe ‘runinga’ alieleza mzee huyo kwa ufasaha mkubwa.

Kila ninapokiwazia chombo kinachojulikana kama runinga au televisheni, kisa kile hufyatuka akilini na sura ya mzee huyo kunijia. Tangu kuvumbuliwa kwake mwanzo mwanzo wa karne ya ishirini, runinga imekuwa mojawapo wa vyanzo vikuu vya maarifa, taarifa, elimu na burudani kwa watazamaji. Kutokana na chombo hiki tunapata picha za matendo yanayotendeka kwenye maeneo yaliyoko mbali na tuishiko. Kinatufichulia majanga yanayowafika wenzetu kutokanana na mabaa ya vita au njaa; huonyesha harakati za wanasayansi za kujaribu kuvumbua mambo mapya kwenye anga zetu. Aidha runinga hutusawiria matukio ya ulimwengu wa wakati huo huo yanapotokea yawe ni ya kusikitisha au ya kutuburudisha kutokana vipindi vyake mbalimbali.

Je, ushawahi kuwazia ni mambo yepi yanatokea katika studio za runinga hususan wakati wa kusomwa kwa taarifa ya bahari?

Aghalabu wakati wa kusomwa kwa taarifa ya habari ni sehemu ndogo sana ya studio inayoonekana. Asilimia kubwa huwa imefichwa pamoja na mashine za kila aina ambazo huhusika na uwasilishaji wa habari hizo. Aidha wahudumu wengine wanaohusika na majukumu mbalimbali kama udhibiti wa mwangaza, uelekezaji wa wanaosoma kuhusu muda uliopo, mdhibiti wa kamera zionyes hazo picha mbalimbali anayekuza picha kuhakikisha picha zimeonekana vyema. Wapo wengine wanaoshughulika na majukumu anuai ambao hawaonyeshwi.

Mbele ya msomaji wa taarifa hizo huwa kuna televisheni ndogo ambayo haionekani na ambayo humwonyesha picha zinazoonyeshwa. Aghalabu hatuwaoni wasomaji wengi wa taarifa za habari wakisoma habari zao kutoka maandishi wazi. Hali hii inatokana na kuwepo kwa kielekezi-runinga ambacho anakitumia. Msomaji huyu husoma taarifa zake kutokana na maandishi yanayoonekana kwenye *mulish* au *kiwambo* cha kielekezi hicho. Maneno hayo hukuzwa kwa njia mbili mbele ya lensi za kamera na kuweza kusomeka vizuri. Yupo opareta ambaye kazi yake kuu ni kuhakikisha kuwa amedhibiti kasi ya maneno yanayoonekana kwenye kielekezi-runinga hicho. Pia msomaji anaweza

kuongeza au kupunguza kasi ya maneno hayo kutegemea usomaji wake akitumia kifaa maalum. Hata hivyo, msomaji huwa na nakala nyingine ya habari iliyoandikwa anayoweza kuisoma iwapo pana hitilafu Fulani ya kielekezi-runiga.

Wataalamu wa chumba kikuu cha kuyadhibiti matangazo hutumia vifaa maalum vya sauti kuwakumbusha watangazaji kuhusu vipindi vya kupumzika kwa ajili ya matangazo ya biashara au mabadiliko yoyote katika mpangilio wa kipindi fulani. Huwapa pia wataalamu wanaohakikisha kuwa picha zinazopatikana kwenye runinga ni sahihi na zinakubalika. Kutokanana na majukumu mbalimbali mojawapo ya siri nyingi ambazo zimefumbatwa na uvumbuzi wa kisayansi.

Kama watazamaji wa runinga labda tunaishia kukubaliana na yule mzee wa Lamu kuwa chombo hiki kina maajabu ya macho. Maajabu hayo yanatuelimisha, kutujuza, kutukumbusha na kutufanya tushirikiane na wenzetu walio mbali sana katika matukio yetu. Masafa yaliyoko kati yao yanafupishwa kwa kuwa wanatujia kwenye vyumba vyetu kama nasi tunavyofanya huko kwao.

MASWALI

1. Ni nini chanzo cha neno ‘runinga?’ (A1.2)
Chanzo cha runinga ni kutokana na neno rununu ya maninga kumaanisha uvumi wa kusikia na kuona kisha mwishowe ikawa runinga.
2. Taja faida nne za runinga (A1.2)
 - ✓ **Elimu**
 - ✓ **Burudani**
3. Tunaweza kutazama picha za runinga kutoka kwenye vituo mbalimbali vya televisheni. Ni njia gani inayotuwezesha kutazama vipindi vya runinga? (A1.2)
Vipindi vya runinga huwa ni ishara za elektroniki ambazo hutumiwa kama mawimbi ya redio na vyombo vinavyojulikana kama setilaiti au kwa matumizi ya kebo ambazo hupitishwa ardini. Setilaiti ina uwezo wa kubadilisha ishara hizo na kuwa sauti na picha zinazoambatana na sauti hizo.
4. Wakati wa kusomwa kwa taarifa za habari, kuna wataalamu mbalimbali wanaohusika. Taja watatu (A1.3)
 - ✓ **Mdhibiti wa mwangaza**
 - ✓ **Muelekezaji wa wanaosoma kuhusu muda uliopo**
 - ✓ **Mdhibiti wa kamera zionyes hazo picha mbalimbali**
5. Taja mchezo mmoja wa kimataifa ulio maarufu Zaidi unaotangazwa moja kwa moja kupita runinga kote ulimwenguni (A1.1)
 - ✓ **Mpira wa kandanda**

MATUMIZI YA LUGHA (AL.30)

- a) Andika sauti zenye sifa zifuatazo (A1.2)
 - i) Sauti ya kaka laini
/k/, /g/, /gh/ /kh/, /ng/
 - ii) Kikwamizo cha ufizi
/s/ na /z/
- b) Yakinisha kwa umoja (A1.2)

Kamba zisingekatika zisingepotea

Kamba ingekatika ingepotea

- c) Andika sauti mbili ambazo ni viyeyusho (A1.2)
/w/ na /y/

- d) Unda nomino kutokana na vitenzi hivi (A1.2)

i) Paka
Mpakaji, mpakiwa, kupaka, mpako

ii) Toroka
Utoro, mtoro

- e) Tofautisha maana ya sentensi zifuatazo (A1.2)

i) Maji yote yamemwagika
Bila kubakisha, kwa jumla

ii) Maji yoyote yatamfaa mzee
Bila kubagua, bila kuchagua

- f) Kanusha sentensi ifuatayo: (A1.2)

Mkiondoka mapema mtafika kwa wakati

Msipoondoka mapema hamtafika kwa wakati

- g) i. NI nini manaa ya kiima? (A1.1)

tenda katika sentesi

ii. Onyesha kiima katika sentensi zifuatazo (A1.2)

watoto walimlaki mama

kiima

wanafunzi watundu waliadhibiwa na mwalimu

kiima

- h) Onyesha visehemu vifuatavyo katika sentensi uliyopewa hapa chini (A1.3)

Kiima, kiarifu, yambwa tendwa, yambwa tendewa, yambwa ala na chagizo

Cha usisku alipiga deki nyumba ya nyanya kwa tambara

Chausiku – kiima nyumba ya nyanya – yambwa tendwa tabara – yambwa ala

Alipiga deki – kiarifu kwa tambara - chagizo

- i) Tumia neno ‘hadi’ kama kuhusishi cha (A1.2)

i. Wakati
Mwango alisoma hadi saa tano za usiku

ii. Mahali
Alitembea kwa miguu hadi sokoni

- j) Andika wa usemi wa taarifa sentensi ifuatayo (A1. 2)

“Jamani! Kweli umemtendea unyama huu wote?” mama aliuliza

Mama alishangaa na kuuliza kama kweli alikuwa amemtendea unyama huu wote.

- k) Bainisha matumizi ya “ni” katika sentensi zifuatazo (A1.3)

i. Ondokeni
Kuamrisha kwa wingi

ii. Kiptoo ni mwizi sugu

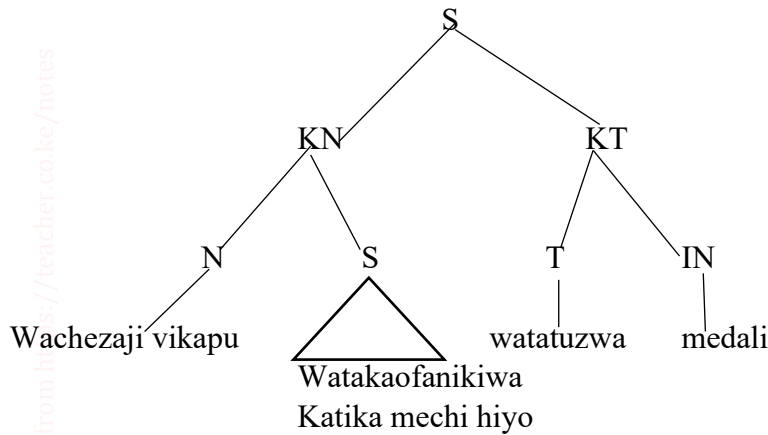
Kitenzi kishirikishi kipungufu

iii. Alinichukulia mzigo

Kiwakilishi tegemezi cha nafsi ya kwanza umoja

l) Changanua sentensi ifuatayo kwa matawi (A1.3)

Wachezaji vikapu watakaofanikiwa katika mechi hiyo watatuzwa medali

m) Unda nomino ukitumia mizizi ifuatayo

- i. -f- kufa
- ii. -l- kula

ISUMU JAMII (AL.5)

Eleza sifa tano za mazungumzo katika kituo cha polisi

- a) Huwa na msamiati maalum km. seli, korti, polisi, askari, mahabusu
- b) Hutumia lugha ya kuamuru km keti chini mara moja
- c) Hutumia lugha ya unywenyekevu kutoka kwa mtuhumiwa
- d) Lugha ya moja kwa moja
- e) Sentensi fupifupi
- f) Maswali namajibu
- g) Hutumia msimu km. afande
- h) Lugha ya ukali
- i) Huchanganya ndimi
- j) Hutohoa

FASIHI SIMULIZI (AL.5)

- a) Taja aina tano za maigizo
- b) Michezo ya jukwani
- c) Vichekesho
- d) Michezo ya watoto
- e) Ngojera
- f) Miviga
- g) Ngoma
- h) Matambiko